

بررسی صیانت از حقوق حیوانات و اهمیت آن در اسلام

امیرحسین مهدی مقدم^۱، سحر نورآبادی^۲، حانیه گرمابی^۳، فاطمه جعفری کلیبر^۴

^۱ دانشجوی کارشناسی رشته آموزش ابتدایی دانشگاه فرهنگیان پردیس امام رضا (ع) اندیمشک

^۲ دانشجوی کارشناسی آموزش ابتدایی دانشگاه فرهنگیان پردیس فاطمه الزهرا (س) تبریز

^۳ دانشجوی کارشناسی آموزش ابتدایی دانشگاه فرهنگیان پردیس شهید هاشمی نژاد مشهد

^۴ دکترای زبان و ادبیات فارسی، استادیار دانشگاه فرهنگیان تبریز

چکیده

حیوانات، بخشی از جامعه طبیعی و زیست‌محیطی را تشکیل می‌دهند و در برقراری توازن در نظام طبیعت، نقش مؤثر و غیرقابل انکاری دارند. حیوانات به‌مانند انسان‌ها از حقوق خاص خویش مانند حق حیات، حق درمان، حق آرامش، حق زیست جمعی، حق پرهیز از هر نوع خشونت، حق پرهیز از هرگونه نسل‌کشی، حق استفاده از حیات‌وحش و مانند آن‌ها برخوردارند و هرگونه تعدی تفریط نسبت به آن‌ها یا حقوق آن‌ها، به‌منزله نقض حقوق آنان محسوب شده و ضروری است. هدف پژوهش حاضر بررسی قوانین مربوط به حقوق حیوانات و اهمیت آن در اسلام می‌باشد. این پژوهش به روش تجزیه و تحلیل کتابخانه‌ای- مروری بوده و جمع‌آوری اطلاعات با مراجعه به پایگاه‌های اینترنتی، مقالات، کتب، اسناد معتبر علمی و منابع الکترونیکی در این زمینه انجام شده است که ضمن بررسی حقوق حیوانات، مبانی و رویکردهای آن، قوانین مربوط به حقوق حیوانات، توسعه تدریجی و جایگاه آن در سیر تاریخی و اهمیت آن در اسلام ذکر شده است. قانون حمایت از حیوانات دربرگیرنده حوزه وسیعی از یافته‌های منطقی و بحث‌های قابل‌اجرا و اجراییات در مورد حقوق و نحوه اجرای این قوانین در مورد حیوانات می‌باشد.

کلمات کلیدی: حقوق حیوانات، رویکردها و مبانی، قوانین

مقدمه

امروزه حقوق حیوانات و حفظ گونه‌های مختلف آن‌ها، ازجمله مسائلی است که در سراسر جهان از جانب دولت‌ها و سازمان‌ها و عموم کسانی که به مسائل زیست‌محیطی و حمایت از حیوانات علاقه‌مند می‌باشد، مورد توجه قرار گرفته است. در معارف اسلامی نیز در کنار مسائل مربوط به انسان‌ها و حقوق آن‌ها، مسائل مربوط به حقوق حیوانات، حائز اهمیت می‌باشد (مقیمی حاجی، ۱۳۸۵). اسلام، بر رفتار نیکو، مدارا در نحوه نگهداری و بهره‌گیری درست از حیوانات تاکید دارد، بنابراین در عین حال به استناد قرآن کریم و روایات، جانوران به ویژه چهارپایان برای سوددهی به انسان آفریده شده‌اند، ولی به انسان اجازه نمی‌دهد به بهانه‌ی شرافت و فضیلتی که بر سایر موجودات دارد، جایگاه و حقوق حیوانات را نادیده انگارد و هرگونه که تمایل دارد با حیوانات برخورد کند. در ضمن در دین اسلام تصرف و بهره‌برداری انسان از حیوانات نیز بی حد و حصر نیست، بلکه تابع ضوابط شرعی و اخلاقی و قوانین بی‌شمار دقیقی است (باستانی و همکاران، ۱۳۹۷). در نظام حقوقی ایران بر خلاف تصور رایج، برای حمایت از حقوق حیوانات قوانین زیادی وجود دارد؛ مثلاً آیین‌نامه امور خلافی مربوط به سال ۱۳۳۲، دو بند بسیار پیشرفته دارد که قابل تامل است. در بند ۱۲ این آیین‌نامه آمده است که نباید به وسیله شلاق دام‌های زنده را آزار داد که موجب صدمه بدنی آن‌ها شود. مشهودی در مورد قوانین وضع شده برای حیوانات تصریح کرد: ازجمله معروف‌ترین قوانین، قانون شکار و صید مصوب سال ۱۳۴۶، قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مصوب ۱۳۵۳ و همچنین قانون حفاظت و بهره‌برداری از منافع آبزیان است. اهم حقوق حیوانات را می‌توان تدارک آب و خوراک سالم، جایگاه و شرایط زیستی و روانی مناسب و رسیدگی به بهداشت و درمان آن‌ها و به‌کارگیری شایسته و عدم آزار و سواستفاده از آن‌ها دانست. سوالی که در اینجا مطرح می‌شود این است که آیا حیوانات هم مانند انسان‌ها حقوقی دارند؟ پاسخ کوتاه، بله است. حامیان حقوق حیوانات باور دارند ما انسان‌ها حق نداریم موجودات دیگر را به عنوان غذا مصرف کنیم، برای نمایش و سرگرمی، آن‌ها را در باغ وحش‌ها، آکواریوم‌ها و... حبس کنیم یا در مسابقات ورزشی بی‌رحمانه‌ای مثل گاو‌بازی، نمایش‌های سیرک، جنگ خروس‌ها و هزاران کار غیرانسانی دیگر آن‌ها را اذیت کنیم.

بحث درمورد حقوق حیوانات به دوران باستان برمی‌گردد. حتی در کتب آسمانی هم به رعایت حقوق حیوانات و پرهیز از بهره‌کشی و ظلم به این موجودات اشاره شده است. حیوانات با وجود اینکه غریزه خوبی دارند و قادر به درک بسیاری از احساسات هستند، اما قادر به بیان آن‌ها نیستند. به همین خاطر، ناروایی‌های بسیاری در مورد آن‌ها اعمال می‌شود. در نظام حقوقی ایران بر خلاف تصور رایج، برای حمایت از حقوق حیوانات قوانین زیادی وجود دارد؛ مثلاً آیین‌نامه امور خلافی مربوط به سال ۱۳۳۲، دو بند بسیار پیشرفته دارد که قابل تامل است. در بند ۱۲ این آیین‌نامه آمده است که نباید به وسیله شلاق دام‌های زنده را آزار داد که موجب صدمه بدنی آن‌ها شود. مشهودی در مورد قوانین وضع شده برای حیوانات تصریح کرد: ازجمله معروف‌ترین قوانین، قانون شکار و صید مصوب سال ۱۳۴۶، قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مصوب ۱۳۵۳ و همچنین قانون حفاظت و بهره‌برداری از منافع آبزیان است. به طور کلی حقوق حیوانات در اسلام و قوانین مربوط به آن از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است که باید بدان توجه داشت.

مبانی نظری

حقوق حیوانات، مبانی و رویکردها

حقوق حیوانات ایده‌ای است که در آن برخی یا تمام حیوانات غیرانسانی حق دارند موجودیت خود را در اختیار داشته باشند و باید ابتدایی‌ترین منافع آن‌ها ازجمله لزوم جلوگیری از رنج در نظر گرفته شود همان منافع مشابه انسان.

۱- رویکرد تحلیلی: فیلسوفان این رویکرد سینگر نماینده جریان فایده گرایی و ریگان نماینده جریان وظیفه گرایی می‌باشند. فایده گرایی برای نخستین بار توسط «جرمی بنتام» در قرن نوزدهم میلادی مطرح شد. مکتب فایده گرایی حیات حیوانات را مفید تشخیص می‌دهد. به موجب این نگرش اگر منافع و نتایج اعمال انسان بر حیوانات بر میزان درد و رنج وارده بر آن‌ها غلبه داشته باشد و آثار زیان آور وارده بر آن‌ها نوید بخش نتایج مثبت و حیاتی برای زندگی انسان‌ها باشد در این حالت استفاده کردن آن‌ها از بعد اخلاقی موجه خواهد بود. به گفته بنتام بحث در این نیست که آیا حیوانات قدرت تعقل دارند یا نه؟ حرف می‌زنند یا نه؟ بلکه مسئله این است که آیا متحمل رنجی می‌شوند؟ به نظر او بدرفتاری با حیوانات شبیه به برده‌داری یا تبعیض نژادی نسبت به انسان‌هاست. فرض اساسی بنتام این است که وجه مشترک انسان‌ها با حیوانات حساسیت یا توانایی احساس درد و تجربه لذت است. نماینده‌ی این دیدگاه پیتر سینگر است. وی معتقد است «توانایی رنج کشیدن و لذت بردن پیش شرط داشتن منافع است». وی همچون بنتام به این نتیجه رسید که رنج بردن یک ویژگی اساسی برای دارا شدن حق بین انسان‌ها و حیوانات است. این مسئله که نمی‌توان برای انسان و حیوان قائل به منفعی برابر شد همان چیزی است که سینگر از آن به عنوان اعتقاد به گونه‌ای خاص نام می‌برد. خاص بودن گونه‌ی انسان موید آن است که هوشیاری بیشتر انسان و حس قبلی او از مرگ و مانند این‌ها به درد و رنج بیشتر او می‌انجامد اما به نظر سینگر این امر مبنایی برای چنین تفاوتی بین انسان و حیوان نیست. مطابق مکتب رفاه حیوانات اگر منافع و نتایج اعمال انسان بر حیوانات بر میزان درد و رنج وارده بر آن‌ها غلبه داشته باشد و آثار زیان آور وارده بر آن‌ها نوید بخش نتایج مثبت و حیاتی برای زندگی انسان‌ها باشد. در این حالت استفاده از آن‌ها از بعد اخلاقی موجه است. نظریه پرداز موضع حقوق طبیعی تام ریگان است که در اثر خود با عنوان دفاع از حقوق حیوانات استدلال می‌کند که حیوانات خصوصاً پستانداران بالغ موجوداتی اخلاقی‌اند که همچون انسان‌ها حقوق جدایی ناپذیر مشخصی دارند. رویکرد حق محور، به فلسفه وجودی یک عمل و ممدوح بودن آن عمل بدون توجه به پیامدهای آن می‌نگرد و در این زمینه حیوانات را موضوعات حیات قلمداد کند که باید دارای حقوقی باشند. یکی از مبانی تمتع حیوانات از حقوق از این واقعیت سرچشمه می‌گیرد که برخی حیوانات قومی ادراک دارند. در این رویکرد با تکیه بر ارزش ذاتی حیوانات به مثابه فرد، بر این دیدگاه تاکید شده است که حیوانات باید فی نفسه و صرف نظر از فواید مستقیم و غیرمستقیم شان برای انسان دارای ارزش ذاتی بوده و همانند انسان مورد توجه ملاحظات اخلاقی قرار گیرند. در نتیجه هدف و غایت نهایی این نظام فلسفی به طور کلی نفی و ممنوع ساختن هر گونه استفاده از حیوانات دانسته است. ریگان معتقد است آدمیان و حیوانات از حقوقی برابر برخوردارند و برای اثبات نظریه‌اش که خود واضع آن است از مفهوم «متعلق حیات بودن» بهره می‌جوید. از نظر وی هر موجود زنده‌ای را نمی‌توان مصداق این مفهوم دانست بلکه موجودی که دارای باورها، خواسته‌ها، تصورات، حافظه و خاطره، درک مفهوم آینده، زندگی عاطفی همراه لذت و درد، منافع ترجیحی و رفاهی، توانایی انجام عمل به منظور رسیدن به اهداف و خواسته‌ها، وحدت روانشناختی با گذر زمان و... باشد مصداق این مفهوم است. ارزش ذاتی کیفیتی است که ریگان برای هر موجودی که متعلق حیات است به کار می‌برد یک موجود ارزش ذاتی دارد و آن که ارزش ذاتی دارد مستقل از هرگونه استفاده‌ای است که ممکن است برای دیگران داشته باشد. پس ارزش ذاتی در مقابل ارزش ابزاری است. به نظر ریگان ارزش ذاتی حقی اساسی است که هرگز نباید به عنوان یک ابزار یا وسیله برای دیگران به کار گرفته شود. همچنین وی معتقد است پستانداران بالغ و طبیعی نه تنها دارای احساس هستند بلکه دارای ظرفیت‌های روحی از قبیل احساسات، حافظه، میل اعمال عمدی و تا درجاتی خودآگاهی هستند. در نتیجه از دید او موجوداتی که مالک این ظرفیت‌ها باشند فاعل اخلاقی بوده و به تبع آن دارای ارزش ذاتی فراتر از ارزشی که دیگران برای آن‌ها قائلند هستند.

۲- رویکرد الهیاتی: به عقیده اندرو لینزی، نماینده رویکرد الهیاتی، به دلیل آن که عموم مردم از اخلاق دینی بیشتر متأثر می‌شوند، می‌تواند موثرترین رویکرد باشد. این رویکرد بیش از هر چیز به بررسی باورهای دینی می‌پردازد و مسائل اخلاق زیستی به مثابه مسائل الهیاتی بررسی می‌شوند و پیامدهای آن‌ها در گستره جهان‌بینی دینی سنجیده می‌شود. در شرع مقدس

اسلام نیازهای اساسی حیوانات جزء حقوق آنهاست و برآوردن این حقوق از وظایف انسان شمرده می‌شود. بدیع‌ترین حقوق آن‌ها که مقتضای حق حیات آنهاست آماده سازی آب و خوراک و تامین آرامش و امنیت شبانه می‌باشد. مصون داشتن حیوان از آزار و اذیت از حقوقی است که شرع مقدس با تعابیر گوناگون و در قالب احکام تکلیفی به آن‌ها سفارش کرده و حمایت از این حقوق را از مسلمانان خواسته است. منابع حقوق حیوانات در فقه اسلامی شامل قرآن، سنت، اجماع عقل و قیاس می‌باشد. همچنین به صراحت قرآن کریم تمامی جهان هستی دارای درک و شعور بوده و با خالق جهان در ارتباط هستند. هر چند برای انسان‌ها درک آن از طرق عادی مقدور نیست و رابطه ما با آن‌ها گسسته است. در این دیدگاه زمین، آسمان و هر آنچه در این دو است از ستارگان، درختان، سنگ‌ها و... ذکر و تسبیح الهی را گفته و از شعوری فراخور خلقت برخوردارند. در این میان حیوانات نیز هر چند قوه ناطقه عاقله انسانی را ندارند از درک و شعور بهره مند بوده و از احساسات و عواطف برخوردار هستند. خداوند در آیات متعدد از انسان می‌خواهد که در آیات الهی و ازجمله خلقت خود و حیوانات تدبیر کند. پیامبر گرامی و ائمه معصومین (ع) در باب رعایت حقوق حیوانات توسط انسان به نکات جالبی اشاره نموده‌اند. حضرت علی (ع) در نهج البلاغه به چگونگی رعایت حقوق حیوانات می‌پردازد ازجمله تنظیم ورود به میان حیوانات، پرهیز از جدایی افکندن میان حیوان و نوزادش و عدالت در رفتار با حیوانات. در سوره‌های مختلف قرآن کریم همواره از حیوانات به عنوان نشانه‌های قدرت و عظمت الهی یاد شده و همچنین در دین مبین اسلام، خدای متعال مالکیت حیوانات را به انسان‌ها واگذار نموده است. البته در واگذاری این مالکیت به انسان‌ها خدای متعال برای حیوانات حقوقی قائل شده است. برای مثال قرآن کریم برای انسان و دام حق بهره‌برداری برابر از طبیعت را در نظر گرفته است. همچنین آن‌ها از حق مشابه در استفاده از خوراک خوب و تازه و از حق حیات و وجود مساوی با انسان‌ها برخوردارند. بر اساس آیات آشکار است که اسلام هیچ آفریده‌ای را بیهوده نمی‌داند. در آموزه‌های اسلامی انسان‌ها توصیه شده‌اند که با حیوانات برخوردی دلسوزانه و رفتاری با ملایمت داشته باشند. حضرت علی (ع) حفظ و رعایت حقوق حیوانات را به نظام دینی و الهی نسبت می‌دهد و برای این کار اجر و مزد اخروی و معنوی قایل می‌شود. قطعاً می‌توان گفت تصویر کلی که اسلام از ارزش حیات حیوان ترسیم می‌نماید کمتر از حیات انسان‌ها نیست و بازتاب این امر در آموزه‌های دینی و ابواب مختلف فقهی پدیدار است. ازجمله حقوقی که اسلام برای حیوانات قائل شده است حق حیات می‌باشد. از نظر امام صادق (ع) زشت‌ترین گناهان سه چیز است: کشتن حیوانات، ندادن مهریه زنان، ندادن دستمزد اجیر. خداوند برای حیوانات جایگاهی قائل شده است که گفته شده برای آن نام نیکو گذاشته شود: نام نهادن بر حیوان اهلی موجب انس و الفت آن حیوان و مالکش می‌شود تا آنجا که مستحب است برای حیوانات نام مناسب و نیکو بگذارند. حق تغذیه نیز برای حیوان شناسایی شده است. همچنین در حدیثی از امام باقر (ع) نقل شده است که می‌فرماید خداوند تبارک و تعالی سیراب کردن جگر هر تشنه‌ای را دوست دارد و هر که جگر تشنه را سیراب کند خواه حیوان باشد خواه غیر آن خداوند او را در روز قیامت در زیر سایه رحمت خود قرار می‌دهد. در مورد حق مسکن روایتی است از سعید بن مسیب: علی (ع) را دیدم که برای حیوان گمشده‌ای لانه می‌ساخت و به او از بیت المال به اندازه متعادل علف می‌داد. اگر کسی بر مالکیت حیوان بینه می‌آورد حیوان را به او می‌داد در غیر این صورت آن را به حال خود رها می‌کرد و شهید ثانی تصریح می‌نماید: آماده سازی و مهیا نمودن مکان برای حیوان مانند اغل و اصطبل به گونه‌ای که مناسب حال حیوان باشد واجب است حتی اگر حیوان از کار افتاده یا در شرف مرگ باشد؛ و اسلام به بهداشت حیوان نیز توجه نموده است. رسول خدا (ص) فرمود: هر کس به اسبش جو پاک کرده بخوراند در برابر هر دانه جو خداوند یک عمل نیک برای او به حساب می‌آورد. آزار و اذیت حیوان ازجمله توهین و لعن کردن، استفاده جنسی، داغ نهادن و... منع شده است. از پیامبر (ص) روایت است که از تعذیب و آزار حیوان به وسیله آتش نهی کردند. حضرت علی (ع) فرمودند: بر صورت چهارپایان ننزید و آن‌ها را لعن نکنید که همانا خداوند عزوجل لعن کننده آن‌ها را مورد نفرین خود قرار می‌دهد. پیامبر می‌فرماید لعنت خدا و فرشتگان و مردم همگی بر کسی باد که چیزی از حق مرا پایمال کند و بر کسی که با حیوانی نزدیکی کند. پیامبر (ص) از داغ کردن صورت حیوانات و

زدن در صورتشان نهی کرده‌اند زیرا تسبیح خدا را می‌گویند. منابع بیانگر آن است که حق تولید مثل نیز برای حیوان وجود دارد چرا که از محروم ساختن حیوان از آن نهی شده است. پیامبر (ص) از عقیم کردن اسب، گوسفند و خروس نهی کردند. امام باقر (ع) عقیم سازی چهارپایان و درگیر کردن آن‌ها با یکدیگر و ایجاد زد و خورد میان آن‌ها را ناپسند می‌داند (مکتبی و همکاران، ۱۴۰۰).

پیشینه پژوهش

شهبازی (۱۳۹۱) در مقاله‌ای تحت عنوان حقوق حیوانات: تاملی در نظریه و رویه به این نتیجه رسید که استفاده از رویکردهای متعدد حقوق بشری در زمینه حقوق حیوانات بی‌تاثیر نیست، با این حال، نباید یکسره به این رویکردها دل بست. حقوق حیوانات از برخی ابعاد با حقوق انسان‌ها مشابهت‌هایی دارد، لیکن به رسمیت شناختن حقوق حیوانات به‌منزله پذیرش همه حقوقی که بشر از آن برخوردار است، نیست. برخی از حقوق مختص به انسان است و حیوان به جهت ذات و سرشت خود، طبیعتاً از آن بهره‌مند نمی‌گردد.

جواد و مسعودی (۱۳۹۲) در مقاله‌ای تحت عنوان حقوق حیوانات از منظر اسلام دریافتند که باید از حیوان بهره‌برداری صحیح کرد و حق کامیابی او را نادیده نگرفت. لذا عقیم‌سازی و به جان هم انداختن حیوانات ناپسند است. در اسلام، ما مکلف به رعایت حقوق حیوانات هستیم. در اسلام، برای رعایت حقوق حیوانات از ثواب و عذاب الهی، استفاده شده و به اجر و مزد اخروی و معنوی استناد شده است. اگر انسان‌ها در رعایت حقوق حیوان‌ها کوتاهی ورزند، معصیت کارند و در روز قیامت، مجازات می‌شوند.

زارع بیدکی و همکاران (۱۳۹۱) در مقاله‌ای تحت عنوان مروری بر جنبه‌های اخلاقی در پژوهش‌های حیوانی به این نتایج دست یافتند که رعایت حقوق حیوانات و مسایل اخلاقی در پژوهش‌های حیوانی از پایه‌های محکم نظری، علمی و اسلامی و قانونی برخوردار است. ضروری به نظر می‌رسد که پژوهشگران علاوه بر شناخت و رعایت حقوق حیوانات، به روح مقررات، یعنی به حداقل رساندن کاربرد حیوانات و بهبود کیفیت زندگی سوژه‌های حیوانی، توجه کافی داشته باشند.

قدسی و طباطبائی (۱۳۹۴) در مقاله‌ای تحت عنوان اهمیت حیوانات از دیدگاه قرآن کریم و احادیث دریافتند که در همه منابع اسلامی رعایت حقوق حیوانات مهم است و تمام جنبه‌های زندگی حیوانات در نظر گرفته می‌شود و همه این‌ها مهر باطلی بر تفکراتی است که دین و شرعیت را کهنه و قدیمی می‌دانند. تمامی مجموعه قوانین رعایت حقوق حیوانات در کشورهای غربی بیش از ۱۰۰ سال قبل این قوانین را در خود جای داده است.

روش پژوهش

این پژوهش به روش تجزیه و تحلیل کتابخانه‌ای- مروری بوده و جمع‌آوری اطلاعات با مراجعه به پایگاه‌های اینترنتی، مقالات، کتب، اسناد معتبر علمی و منابع الکترونیکی در این زمینه انجام شده است که ضمن بررسی حقوق حیوانات، مبانی و رویکردهای آن، قوانین مربوط به حقوق حیوانات، توسعه تدریجی و جایگاه آن در سیر تاریخی و اهمیت آن در اسلام ذکر شده است.

یافته‌ها

بر اساس یافته‌هایی که با بررسی مقالات و مطالب گفته شده در این زمینه به اطلاعاتی در زمینه قوانین مربوط به حقوق حیوانات و اهمیت آن در اسلام به شرح زیر پی بردیم. حیوانات هم دقیقاً مشابه انسان‌ها از یکسری حقوقی برخوردار هستند.

حقوق حیوانات به معنی حق اخلاقی حیوانات برای رفتار محترمانه و بدون استثمار آن‌ها می‌باشد. حیوانات، به عنوان بخش مهمی از بدنه محیط زیست نقش مؤثر و انکار ناپذیری در توازن نظام طبیعی دارند. حیوانات هم مانند انسان‌ها از حق حیات، درمان، آرامش، زندگی جمعی و پرهیز از هر نوع خشونت و نسل‌کشی برخوردارند (جوادی آملی، ۱۳۸۴). در جوامعی که به حقوق حیوانات احترام می‌گذارند هر نوع تعدی و تفریط نسبت به حقوق حیوانات مسئولیت و مجازات قانونی به همراه دارد. یکی از اصول بنیادی در حوزه سیاست کیفری پیش بینی قوانین منسجم و منظم است. پس سیاست‌گذاری در این زمینه نیازمند جرم انگاری‌های مناسب و مجازات‌های هدفمند است. در ایران تا کنون قانون جامعی برای حمایت از حیوانات تصویب نشده است؛ اما مقررات پراکنده‌ای در این زمینه وجود دارد که عبارتند از:

حقوق حیوانات در قانون اساسی ایران

بعضی از اصول قانون اساسی ایران در بردارنده وظایف و محدودیت‌هایی در مورد مراعات حقوق حیوانات می‌باشد ولی متن این اصول صریحاً و به صورت مستقیم حقوق حیوانات و نوعی ویژه‌ای از آن بیان نشده است و تنها به صورت غیرمستقیم اشاره‌هایی به برخی از فاکتورهایی در رابطه با بهره‌گیری انسان از محیط زیست، اداره محیط زیست در این قانون صورت گرفته است. به همین دلیل با دقت در فحوا و درون مایه این اصول می‌توان دریافت که مراعات محتوای آن‌ها به نحوی حفظ محیط زیست را در پی خواهد داشت. به بیان دیگر می‌توان گفت که برخی از اصول قانون اساسی کشور ما ایران برخی از حقوق حیوانات را در بر دارد هر چند مستقیماً بیان نشده‌اند.

اصل مدیریت محیط زیست توسط حکومت اسلامی

اصل چهل و پنجم قانون اساسی ایران بیان می‌دارد که: انفال و ثروت‌های عمومی از قبیل زمین‌های موات یا رها شده معادن، دریاها، دریاچه‌ها، رودخانه‌ها و سایر آب‌های عمومی، کوه‌ها، دره‌ها، جنگل‌ها، نیزارها، بیشه‌های طبیعی، مراتعی که حریم نیست، ارث بدون وارث، اموال مجهول‌الملک و اموال عمومی که از غاصبین مسترد می‌شود، در اختیار حکومت اسلامی است تا بر طبق مصالح عامه نسبت به آن‌ها عمل نماید. تفصیل و ترتیب استفاده از هر یک را قانون معین می‌کند. در این اصل از قانون اساسی کشور، قدرت مدیریت همه موارد و مصداق‌های ذکر شده در آن به حکومت اسلامی واگذار شده است. همچنین دیده می‌شود که تعداد زیادی از موارد بیان شده در آن ازجمله‌های آشکار محیط زیست حیوانات می‌باشند؛ بنابراین اگر چه حقوق حیوانات به طور مستقیم در این اصل مورد اشاره قرار نگرفته است ولی به دلیل آن که قانون اساسی کشور ما، اختیار مدیریت محیط زیست را طبق این اصل به حکومت اسلامی تفویض کرده است لذا حکومت اسلامی در قبال ایشان بر اساس قوانین و مقررات اسلامی تصمیم‌گیری و عمل خواهد نمود. هر یک از موارد محیط زیست ذکر شده در این اصل آفریده‌های موجود در خود مثل حیوانات، گیاهان و... را نیز در بر دارند (بهنام منش، ۱۳۹۱)؛ بنابراین واضح است که اگر در اداره محیط‌های زیستی ذکر شده مقررات و ضوابط اسلامی مراعات شود حقوق حیوانات موجود در هر یک از این حوزه‌ها نیز به نیکویی مورد حفاظت قرار خواهد گرفت و این مطلب که در صورت اجرایی شدن مقررات اسلام در حوزه‌های محیط زیستی حقوق حیواناتی که در آن حوزه‌ها وجود دارد نیز نقض خواهد شد، تصویری اشتباه و دور از ذهن است مگر اینکه مسئول آن بخش کوتاهی نماید و به وظایف محوله خویش عمل ننمایند. از همین رو این اصل قانون اساسی کشور هم به نحو غیر مستقیم در بر دارنده حقوق حیوانات و حمایت از آن‌ها می‌باشد زیرا در صورت نابود شدن محیط زیست به خاطر مدیریت اشتباه حکومت، حقوق مختلف حیوانات هم که مهم‌ترین آن‌ها حق زندگی کردن می‌باشد به تبع آن از بین خواهد رفت.

اصل لزوم حفاظت از محیط زیست

اصل پنجاهم از قانون اساسی بیان می‌دارد: در جمهوری اسلامی حفاظت محیط که نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن حیات اجتماعی رو به رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی تلقی می‌گردد. از این رو فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط زیست یا تخریب غیر قابل جبران آن ملازمه پیدا کند ممنوع است. در این اصل بر خلاف اصل قبلی که در آن منظور اداره محیط زیست به وسیله حاکمیت اسلامی بود، آن چه مد نظر است حمایت و مراقبت از محیط زیست می‌باشد؛ و به خاطر ارزش زیاد و جایگاه بالای این موضوع می‌توان بیان کرد که حمایت از محیط زیست مانند اداره آن فقط مسئولیت حکومت نبوده بلکه تکلیفی عمومی بوده که هم دولت و هم مردم را در بر می‌گیرد و لازم است که هر دو ملتزم به حمایت از محیط زیست باشند. همان‌طور که مشاهده می‌شود، این اصل قانون اساسی هم به‌طور صریح و مستقیم بیانگر حقوق حیوانات نیست ولی واضح است که اگر هر یک از نمونه‌ها و موارد تخریب محیط زیست و همچنین ایجاد آلودگی در آن محقق شود بیشتر از سایر موارد حق زیستن حیوانات در حیات وحش به مخاطره خواهد افتاد و واضح است که تخریب و آلوده کردن محیط زندگی و حیات حیوانات به عنوان مکانی که به طور طبیعی برای استقرار و پاسخگویی به حوایج آن‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرد فشارها و آسیب‌های مختلفی را از لحاظ روحی و جسمی برای حیوانات به دنبال خواهد داشت زیرا زندگی طبیعی آن‌ها و نظم موجود در آن از بین رفته است؛ زیرا ورود آسیب به محیط زیست و خراب شدن آن محرومیت همه موجوداتی که در آن زندگی می‌کنند از حقوق خودشان را در پی دارد و این چنین محرومیتی که در اثر از بین رفتن محیط زیست آن‌ها به وجود می‌آید به طریق اولی نابودی خود آن‌ها را هم به دنبال خواهد داشت که خود این اتفاق نقض و از بین رفتن تمام عیار حقوق حیوانات می‌باشد؛ مانند اینکه با از بین رفتن جنگل‌ها و یا آلوده شدن آب‌ها، حیوانات موجود در آن‌ها ابتدا محل سکونت و زندگی خود را از دست داده و حق مسکن آن‌ها مورد تعدی قرار می‌گیرد و همین تخریب‌ها و آسیب‌ها محرومیت آن‌ها از به دست آوردن خوراک و غذا را هم به دنبال خواهد داشت؛ بنابراین می‌توان گفت که قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در بردارنده اصل یا اصولی که به طور صریح و مستقیم بیان کننده حقوق حیوانات باشد نیست. ولی در برخی از اصول که بیان شد به نحو کلی بر لزوم نگهداری و حمایت از محیط زیست تأکید شده است؛ و عمومیت داشتن و همه گیر بودن محتوای این اصول را می‌شود به نحوی در بردارنده رعایت حقوق حیوانات که در محیط زیست وجود دارند در نظر گرفت. همچنین مشاهده شد که در پایان اصل چهل و پنجم قانون اساسی ایران، بیان جزئیات و توضیحات و همچنین تعیین شرایط و شیوه استفاده انسان‌ها از محیط زیست که مخلوقات فراوانی به غیر از انسان را هم در بر دارد به قوانین واگذار شده است؛ و نیز در قسمت پایانی اصل پنجاهم قانون ذکر شده، ممنوع بودن تخریب بیان شده است که می‌توانیم حکم این ممنوعیت را به همه موجودات و پدیده‌هایی که در محیط وجود دارند تسری بدهیم. در نتیجه این اصول را می‌توانیم شکل دهنده و زیر پایه اصلی شکل گرفتن سایر قوانینی که با موضوع حقوق حیوانات ارتباط دارند بدانیم (رفیعی طباطبایی، ۱۳۹۷).

قانون حفاظت و بهره‌برداری از منابع آبی

این قانون مقرراتی در زمینه‌ی صید آبزیان و نحوه‌ی صید مجاز را بیان و در خصوص صید دریایی توسط کشتی‌های غیر ایرانی بحث می‌کند. ولی در خصوص حقوق آبزیان مقرراتی بیان نکرده است (قانون حفاظت و بهره‌برداری از منابع آبی، ۱۳۷۴).

مصوبه شورای عالی حفاظت محیط زیست

در این قانون فقط بهای جانوران وحشی از لحاظ مطالعه ضرر و زیان تعیین شده است. طبق این مصوبه چنانچه شخصی به محل غیرمجاز یا اتلاف این حیوانات بپردازد، برابر قیمت‌های مصوب از طریق قانون، محکوم به پرداخت جریمه یا خسارت می‌شود.

قانون مدنی

در این قانون مقررات ویژه‌ای در خصوص معاملات حیوان، حیوانات گم شده، خیار حیوان، بیع حیوان و اجاره‌ی حیوان پیش‌بینی شده است؛ ولی از تمام مقررات فوق، فقط در مبحث اجاره که باید استفاده متعارف از حیوان بشود مربوط به رعایت حقوق حیوانات است. بقیه‌ی مقررات، مشمول رعایت حق مالک می‌شود (قانون مدنی، ۱۳۷۳). در مجموعه قوانین ایران، قوانین زیادی راجع به حقوق حیوانات وجود ندارد. در بررسی قوانینی که اکنون وجود دارند هم اگر بیشتر توجه کنیم خواهیم دریافت که همین قوانین هم در مورد حقوق حیوانات نمی‌باشد بلکه به حقوق انسان‌ها مربوط می‌باشد و به طور غیرمستقیم به حقوق حیوانات ارتباط دارد؛ قانون مدنی هم از این موضوع مستثنی نبوده و در آن ماده‌ای به چشم نمی‌خورد که صریحاً به حقوق حیوانات بپردازد (فیض آبادی، ۱۳۹۹).

توسعه تدریجی حقوق حیوانات

حقوق حیوانات یک رشته حقوقی است که با رشد چشمگیر در عرصه آموزش، رفتار و مطالعات علمی طی سه دهه گذشته در حال جوانه زدن است. در دورانی که درصدد ارزیابی تعیین مجدد مصادیق روابط انسانی و روابط غیرانسانی با حیوانات هستیم و حقوق حیوانات به جزیی از جنبش عدالت اجتماعی در قرن بیست و یکم تبدیل شده است، حقوقدانان و دانشمندان باید بخشی از این سیل خروشان باشند که در فضایی توأم با همکاری، پابندی و خلاقیت رو به جلو در حرکت است. هر چند در ادبیات حقوق حیوانات به طور عام دسته بندی‌هایی برای تفکیک مقررات حاکم بر حیوانات شامل حیوانات خانگی، حیوانات اهلی و حیات وحش مطرح شده است، در برداشت کلی، می‌توان قائل به دو دیدگاه عمده فلسفی نسبت به حقوق حیوانات بود. مکتب فایده گرایی حیات حیوانات را مفید تشخیص می‌دهد و دلیلی برای عدم رعایت فرصت برابر برای سایر موجودات غیر از انسان در بهره‌مندی از حیات قائل نیست هرچند این برابری به منزله تشابه نیست. این مکتب به پیامدهای یک عمل دقت می‌کند و تبعات یک عمل مبنای ارزیابی مشروعیت و مقبولیت آن عمل است. رویکرد فلسفی دیگر که حق محور است، به فلسفه وجودی یک عمل و ذاتاً ممدوح بودن آن عمل بدون توجه به پیامدهای آن می‌نگرد و در این زمینه حیوانات را موضوعات حیات قلمداد می‌کند که باید دارای حقوقی باشند. یکی از مبانی تمتع حیوانات از این حقوق از این واقعیت سرچشمه می‌گیرد که برخی حیوانات قوه ادراک دارند. مبنای دیگر حمایت از حیوانات تأکید بر حق بنیادین حیوانات یعنی حق تحت تملک قرار نگرفتن است. البته در مکتب فایده گرایی برخلاف رویکرد اتخاذ شده دیدگاه‌هایی به این مضمون وجود دارد که چون حیوانات فاقد باورند، یعنی دارای قدرت انتخاب بین دو عقیده نیستند، از این رو فایده ای برای شناسایی حقوق برای حیوانات قابل تصور نیست (ساعد وکیل، ۱۳۹۹).

جایگاه حیوانات در سیر تاریخی

در نظام فکری ارسطو تنها انسان با بهره گیری از عقلانیت در بالای این سلسله مراتب طبیعی قرار داشته و دیگر موجودات به عنوان ابزاری برای او تلقی می‌شوند و هیچ گونه اصل و قاعده‌ای نیز برای برخورد و استفاده از آن‌ها وجود ندارد. از دیدگاه رنه بسکارتز پدر فلسفه نوین، اگر حیوانات نیز دارای قابلیت‌های زبانی هستند اما این دارایی تنها بعد مکانیکی صرف داشته و در حد واکنش به محرکات جهان اطرافشان باقی مانده و عاری از توانایی‌های آفرینش و خلاقانه‌ای است که در سیستم زبانی انسان‌ها وجود دارد. کانت قاطعانه انسان را به عنوان تنها فاعل مطلق که می‌تواند به هم نوع خویش دارای وظایف مستقیم اخلاقی باشد معرفی می‌کند و این‌گونه نتیجه می‌گیرد که چون حیوانات فاعل اخلاقی قلمداد نمی‌شوند، بنابراین مشمول توجهات مستقیم اخلاقی نیز نمی‌گردند. از این رو این گونه استنباط می‌گردد که توجه و تاکید فلاسفه مختلف همواره معطوف به انسان بوده است. تمامی مجموعه قوانین رعایت حقوق حیوانات در کشورهای غربی بیش از صد سال قدمت ندارند، این در حالی است که اسلام ۱۴۰۰ سال قبل این قوانین را در خود جای داده است (قدسی و طباطبائی وکیلی، ۱۳۹۴).

چرا حیوانات نیز همچون انسان‌ها دارای حقوقی هستند؟

در فقه اسلامی حیوانات نیز هرچند قوه ناطقه و عاقله انسانی را ندارند ولی از درک و شعور بهره مند بوده و از احساسات و عواطف برخوردار هستند به همین علت برای حیوانات حرمتی قائل شده‌اند که به دنبال خود حقوقی برای حیوان و تکالیفی را بر عهده صاحبان آن‌ها در پی دارد. از دیدگاه علامه طباطبایی و فخر رازی حیوانات همانند انسان‌ها محشور می‌شوند و حیوانات از گونه‌ای فهم و شعور درونی برخوردارند. علامه برخلاف فخر رازی این شعور درونی را به اندازه‌ای می‌داند که می‌توان بر اساس آن برای حیوانات اراده و اختیار، حق حیات و آزادی و حتی تکلیف را ثابت کرد. هدف حشر حیوانات از دیدگاه علامه دادخواهی و احقاق حقوق است در حالی که فخر رازی این کار را به دلیل خواست خداوند شدنی می‌داند و هدف خاصی را برای آن معین نکرده است. در آیات متعددی از قرآن کریم برداشتن این حق تصریح شده است که به برخی اشاره می‌کنیم: خداوند در آیه ۴۱ سوره نور می‌فرماید: ای رسول ما آیا ندیدی که هر کس در آسمان‌ها و زمین است، هم چنین پرندگان هنگامی که در آسمان بال گسترده‌اند همه به تسبیح و ثنای خدا مشغولند و خداوند به آنچه انجام می‌دهند داناست. قریب به همین مضمون در آیه ۱۸ سوره حج و آیه ۴۹ سوره نحل نیز ذکر شده است که حیوانات در برابر خداوند به خضوع برخاسته و بر آستان او سجده می‌کنند. در تفسیر المیزان آیه ۳۸ سوره انعام آمده است شباهت جوامع انسانی و حیوانی تنها شباهت در احتیاج به خوراک و جفت‌گیری و تهیه مسکن نیست بلکه در این بین جهت اشتراک دیگری هست که حیوانات را در مسئله‌ی بازگشت به خدا به انسان شبیه کرده است. در آیه ۲۶-۲۳ سوره نمل گزارش دهد از سرزمین صبا و انحراف آن‌ها در پرستش خورشید و ترک خداپرستی ذکر شده است. مجموعه این آیات به‌خوبی بر این نوع از ادراک حیوانات دلالت دارد (قدسی و طباطبائی و کیلی، ۱۳۹۴).

اهمیت حقوق حیوان در اسلام

در خصوص حقوق حیوانات در اسلام سفارش زیادی شده است. سیره پیامبر و بزرگان دین بیانگر عنایت آن بزرگواران به حقوق حیوانات است. حقوق حیوانات قابل اسقاط نیست و این امر، وضعیت را دشوار می‌کند؛ در حقوق انسان‌ها می‌توان با جلب رضایت صاحب حق، از انجامش سر باز زد. از این رو این سخن ارزشمند پیامبر (ص) بهتر تبیین می‌شود که در بیانی ظریف فرمود: *لَوْ غَفَرَ لَكُمْ مَا تَأْتُونَ إِلَى الْبَهَائِمِ لَغَفَرَ لَكُمْ كَثِيرًا*؛ اگر ستمی که به حیوانات می‌کنید بر شما بخشوده شود، بسیاری از گناهان شما بخشوده شده است (محمدی ری شهری، ۱۳۷۹). پیامبر خدا (ص) از دعای حیوان برای داشتن صاحبی نیکو می‌فرماید: *إِنَّ الدَّابَّةَ تَقُولُ: اللَّهُمَّ ارْزُقْنِي مَلِيكَ صِدْقٍ يُشْبِعُنِي وَيُشْقِينِي، وَلَا يَحْمِلُنِي مَا لَا أَطِيقُ*؛ حیوانات می‌گویند: خدایا! صاحب خوبی نصیب من کن؛ کسی که مرا از آب و غذا اسیر کند و بیش از توانم بر من بار نهد. علی (ع) به حیوانات بیمار و شکسته پا و پیر نیز توجه دارد و از گرفتن آن‌ها به جای زکات نهی می‌کند: زیرا این کار مستلزم حرکت دادن در مسیری طولانی است و بی تردید چنین حیواناتی در راه اذیت خواهند شد: *«وَلَا تَأْخُذَنَّ عَوْدًا، وَلَا هَرِمَةً، وَلَا مَكْشُورَةً، وَلَا مَهْلُوسَةً وَلَا ذَاتَ عَوَارٍ»* و به کارگزارش تأکید می‌کند که حیوانات را به فردی خیرخواه، مهربان، درستکار و امین بسپارد تا آن‌ها را آزار ندهد و بر آن مگمار جز خیر خواهی، مهربان و درستکاری نگاهبان که نه بر آنان درشتی کند و زینشان رساند و نه مانده‌شان سازد و نه خسته‌شان گرداند». اهمیت حقوق حیوانات و عدالت نسبت به آن‌ها در اسلام به حدی محل تأکید واقع شده که علی (ع) در مقابل تمام هستی و اقلیم هفت گانه حاضر به گرفتن پوست جویی از دهان مورچه‌ای به ناروا نیست: *«وَاللَّهِ لَوْ أُعْطِيتُ الْأَقَالِيمَ السَّبْعَةَ بِمَا تَحْتَ أَفْلَاقِهَا عَلَى أَنْ أُغْصِيَ اللَّهُ فِي نَمْلَةٍ أَسْلُبَهَا جِلْبَ شَعِيرَةٍ مَا فَعَلْتُهُ»* (نهج البلاغه، خطبه

۲۲۴). رسول خدا (ص) در خصوص نادیده انگاشتن حقوق حیوان بی اعتنا نیست و در موارد مختلف موضع‌گیری کرده است؛ از جمله این موارد زمانی است که دیدند شتری را بر در منزلی بسته‌اند بدون آنکه آب و علفی جلوی آن گذاشته باشند! پیامبر از شکایت حیوان سخن گفت و صاحبش را به خدا ترسی دعوت کرد: «أَلَا تَتَّقِي اللَّهَ فِي هَذِهِ الْبَهِيمَةِ الَّتِي مَلَكَ اللَّهُ تَعَالَى إِيَّاهَا؟ فَإِنَّهُ شَكَاَ إِلَيَّ أَنَّكَ تُجِيعُهُ وَتَذْتَبِيهِ؛ أَيَا دَرَبَارَهَ اِئِنَّ بِي زَبَانِي (حیوانی) که خداوند در اختیار تو گذاشته است، از خدا نمی‌ترسی؟! او از درد و رنجی که به وی می‌گرسانی نزد من شکایت کرد؛ و در جای دیگر فرمودند این صاحب هذه الراحلة؟ أَلَا تَتَّقِي اللَّهَ فِيهَا؟ اَمَّا اَنْ تَعْلِفَهَا و اَمَّا اَنْ تَرْسِلَهَا؛ حتی تبتغی لنفسها؛ صاحب این حیوان کجاست؟ آیا از عذاب الهی نمی‌ترسی به‌خاطر این رفتاری که با این حیوان کرده‌ای؟ یا آب و علف او را تدارک ببین و برایش مهیا کن، و یا آن را آزاد گردان تا خودش چیزی برای خوردنش بیابد. در این حدیث، رسول خدا (ص) ضمن هشدار به صاحب حیوان دو راه جلوی صاحب حیوان قرار می‌دهد که یا به تغذیه حیوان توجه کند یا آن را رها کند. نکته مهم این است که پیامبر (ص) به ناراحت شدن درونی اکتفا نمی‌کند بلکه از رنج و درد شتر و شکایت آن سخن گفته و با این بیان که خداوند این را در اختیار تو گذاشته وجدان صاحب شتر را به این مطلب سوق می‌دهد که این نعمت‌ها امانت‌های الهی است و به دنبال این است که توجه دائمی صاحب شتر را به حقوق حیوان جلب کند. رسول خدا (ص) زمانی حکایت زنی را که به خاطر بستن گربه‌ای مستوجب آتش شده بیان می‌کند: «غَذَّبَتْ امْرَأَةً فِي هِرٍّ رَبَطَتْهُ حَتَّى مَاتَ، وَلَمْ تُرْسِلْهُ فَيَأْكُلْ مِنْ خَشَاشِ الْأَرْضِ، فَوَجَبَتْ لَهَا النَّارُ بِذَلِكَ؛ زنی به سبب آنکه گربه‌ای را بسته بود و اجازه نمی‌داد برای غذای خود شکار کند و بدین سبب مُرد، کیفر داده شد و مستوجب آتش دوزخ گشت. استفاده پیامبر برای رعایت حقوق حیوانات از هشدار عذاب الهی، ضمانت اجرایی حقوق حیوانات را بالا می‌برد. سواده بن ربیع نزد پیامبر (ص) آمد حضرت، چند شتر به او بخشید و فرمود: وقتی پیش اهل خود رفتی به ایشان امر کن تا غذای چارپایان را خوب بدهند و ناخن‌ها را بگیرند تا هنگام دوشیدن پستان آن‌ها را خراش ندهند و زخم نکنند. رسول رحمت (ص) می‌فرمود: موی پیشانی اسبان را نچینید، زیرا خیر در آنهاست. موی یال آن‌ها را مچینید چون آن‌ها را گرم می‌کند (این یال در تابستان نیز سایه‌بان گردن اسب‌هاست). دم آن‌ها را نچینید و کوتاه نکنید، زیرا پشه پران آنهاست. از این روایات در می‌یابیم که در اسلام از زوایای مختلفی به حقوق حیوانات توجه شده است و به این نکات توجه می‌شود که انسان شاکر نباید به حیوانات آزار برساند و دوشیدن شیر با ناخن‌های بزرگ ضمن آزار رساندن به حیوان، ناسپاسی از خداوند سبحان نیز هست. نباید به چیزی که وسیله برکت شده آسیب و آزار برسانیم. حق حیوان در فقه اسلامی تا آنجاست که در مواردی آن را در زمره حق الله دانسته‌اند (جوادی و مسعودی، ۱۳۹۲).

نتیجه‌گیری

حیوانات از مهم‌ترین زیست بوم‌هایی هستند که حقوق آن‌ها بیش از هر موجود دیگری توجه مدافعان زیست‌محیطی و سازمان‌های دولتی را به خود جلب کرده است. حقوق حیوانات ایده‌ای است که در آن برخی یا تمام حیوانات غیرانسانی حق دارند موجودیت خود را در اختیار داشته باشند و باید ابتدایی‌ترین منافع آن‌ها از جمله لزوم جلوگیری از رنج در نظر گرفته شود همان منافع مشابه انسان. در جوامعی که به حقوق حیوانات احترام می‌گذارند هر نوع تعدی و تفریط نسبت به حقوق حیوانات مسئولیت و مجازات قانونی به همراه دارد. یکی از اصول بنیادی در حوزه سیاست کیفری پیش بینی قوانین منسجم و منظم است. پس سیاست‌گذاری در این زمینه نیازمند جرم‌انگاری‌های مناسب و مجازات‌های هدمند است. در ایران تا کنون قانون جامعی برای حمایت از حیوانات تصویب نشده است؛ اما مقررات پراکنده‌ای در این زمینه وجود دارد. قانون اساسی کشور به نحو غیر مستقیم در بر دارنده حقوق حیوانات و حمایت از آن‌ها می‌باشد زیرا در صورت نابود شدن محیط زیست به خاطر مدیریت اشتباه حکومت، حقوق مختلف حیوانات هم که مهم‌ترین آن‌ها حق زندگی کردن می‌باشد به تبع آن از بین خواهد رفت. علاوه بر قانون اساسی در خصوص حقوق حیوانات در اسلام هم سفارش زیادی شده است. سیره پیامبر و بزرگان دین

بیانگر عنایت آن بزرگواران به حقوق حیوانات است. با توجه به اینکه حقوق حیوانات قابل اسقاط نیست این وضعیت را دشوار می‌کند؛ زیرا تنها راه خروج از عهده آن، انجامش است؛ در حالی که در حقوق انسان‌ها می‌توان با جلب رضایت صاحب حق، از انجامش سر باز زد؛ بنابراین حقوق حیوانات یک رشته حقوقی است که با رشد چشمگیر در عرصه آموزش، رفتار و مطالعات علمی طی سه دهه گذشته در حال جوانه زدن است. در دورانی که درصدد ارزیابی تعیین مجدد مصادیق روابط انسانی و روابط غیرانسانی با حیوانات هستیم و حقوق حیوانات به جزیی از جنبش عدالت اجتماعی در قرن بیست و یکم تبدیل شده است، حقوقدانان و دانشمندان باید بخشی از این سیل خروشان باشند که در فضایی توأم با همکاری، پابندی و خلاقیت رو به جلو در حرکت است.

منابع

۱. باستانی، فاطمه؛ براتی، مرتضی و ذوالفقاری، مهدی (۱۳۹۷). جایگاه حقوق حیوانات از منظر فقه. فصلنامه علمی- پژوهشی فقه و تاریخ تمدن، ۱۴(۵۹).
۲. بهنام منش، شیما و عمانی، رضا (۱۳۹۱). جایگاه حیوانات در سیر تاریخی اخلاقی و فلسفه در غرب. مجله اخلاق و تاریخ پزشکی، شماره ۲، ۲۲-۲۸.
۳. جوادی آملی، عبدالله و خلیلی، مصطفی (۱۳۸۴). حق و تکلیف در اسلام. انتشارات اسرا.
۴. جوادی، محسن و مسعودی، اصغر (۱۳۹۲). حقوق حیوانات از منظر اسلام. پژوهش‌های اخلاقی، شماره دوم.
۵. رفیعی طبابایی، سید حسام‌الدین (۱۳۹۷). حقوق حیوانات در پرتو قوانین موضوع و اسناد بین المللی. تهران: نشر آذر فر.
۶. ساعد وکیل، امیر (۱۳۹۹). ظهور رویکردهای فراملی در حقوق رفاه حیوانات. فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، ۵۰(۱)، ۱۹۹-۲۱۶.
۷. فیض آبادی، الهام (۱۳۹۹). حقوق حیوانات در اندیشه‌های اسلامی و قوانین موضوعه ایران. دو فصلنامه بین المللی تحقیقات حقوق قضایی، ۱(۲).
۸. قانون حفاظت و بهره‌برداری از منابع آبی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۴). تهران: دفتر حقوقی و امور مجلس.
۹. قانون مدنی (۱۳۷۳). تهران: نشر دیدار.
۱۰. قدسی، میترا و طباطبائی وکیلی، صالح (۱۳۹۴). اهمیت حیوانات از دیدگاه قرآن کریم و احادیث. اولین همایش ملی رهیافت‌های علوم کشاورزی در پرتو قرآن، دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان.
۱۱. مقیمی حاجی، ابوالقاسم (۱۳۸۵). حقوق حیوانات در فقه اسلامی. فقه اهل بیت، ۱۲(۸).
۱۲. مکتبی، نفیسه؛ مجتهدزاده، سپنتا و عرب اسدی، شیما (۱۴۰۰). حمایت از حقوق حیوانات شهری با الگوبرداری از کشورهای پیشرو. علوم و تکنولوژی محیط زیست، ۳۳(۱۱)، ۲۰۱-۲۱۲.
۱۳. محمدی ری شهری، محمد (۱۳۷۹). حکمت نامه پیامبر اعظم (ص). قم: سازمان چاپ و نشر دارالحدیث، چاپ اول.